

УДК 343.98:159.98

Шевчук Віктор Михайлович,

завідувач кафедри криміналістики

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
головний науковий співробітник НДІ вивчення проблем
злочинності

імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
поліграфолог, голова науково-методичної ради Всеукраїнської
асоціації поліграфологів,

м. Харків, Україна

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8058-3071>

e-mail: Shevchuk_viktor@ukr.net

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА У СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ВІД ОРІЄНТОВНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ДО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУ

На сучасному етапі розвитку правосуддя в Україні проблематика використання поліграфа перебуває на зламі парадигм [1, с. 55–63]. Тривалий час результати психофізіологічних опитувань сприймалися вітчизняними судами виключно як орієнтовна (оперативна) інформація, що має суто допоміжний характер. Проте стрімкий розвиток судово-експертної діяльності, ускладнення механізму вчинення кримінальних правопорушень, запит на об'єктивізацію доказової бази, а також процеси правового унормування застосування поліграфа у юридичній практиці та стандартизації відповідних методик зумовлюють поступовий перехід поліграфа зі статусу засобу отримання орієнтовної інформації у статус джерела процесуальних доказів [2, с. 321].

У зв'язку із цим у реаліях воєнного сьогодення особливої актуальності та значущості набувають проблеми застосування поліграфа у судовій експертизі та кримінальному провадженні.

Збройна агресія проти України, супроводжувана зростанням злочинності, ускладненням її структури та появою нових видів кримінальних правопорушень, потребує від органів досудового розслідування, прокуратури та суду пошуку ефективних, науково обґрунтованих інструментів отримання й перевірки криміналістично значущої інформації, здатних забезпечити оперативність і повноту встановлення обставин кримінального провадження в умовах обмежених ресурсів і часу [3, с. 9]. Саме поліграф у цьому контексті постає як один із перспективних технічних засобів, спроможних істотно підвищити ефективність такої діяльності.

Особливого значення набуває визначення напрямів та шляхів удосконалення й перспектив запровадження поліграфа як дієвого методу збирання, дослідження, оцінки та використання криміналістично значущої інформації — не лише у кримінальному судочинстві, а й в інших видах юридичної практики, зокрема в оперативно-розшуковій діяльності, кадровому забезпеченні органів сектору безпеки й оборони, а також у сфері запобігання та протидії корупції [4, с. 84]. Водночас розширення сфери застосування поліграфа супроводжується зростанням вимог до наукової обґрунтованості, методологічної уніфікованості та процесуальної визначеності його використання, що зумовлює необхідність системного наукового аналізу як практики застосування цього методу, так і перспектив його подальшої легітимізації в системі судочинства України.

Еволюційний шлях розвитку поліграфа та понад столітня історія практики його застосування свідчать про перспективність використання цього психофізіологічного методу в досудовому розслідуванні та судовому розгляді, адже він дає можливість діагностувати інформаційний стан ідеальних (уявних) слідів-відображень, «слідів пам'яті» людини, пов'язаних із процесами судочинства, оперативно-розшукової, трудової, службової, комерційної та іншої діяльності, й отримувати від суб'єкта тестування криміналістично значущу інформацію, яку іншим

шляхом виявити дуже складно або взагалі неможливо [5, с. 106–109]. Завдання, які вирішуються за допомогою використання поліграфа, охоплюють різні напрями — слідчий, профілактичний, розшуковий, судовий, доказовий тощо. Водночас відсутність чіткої законодавчої регламентації та інші проблеми створюють значні труднощі як для практичного використання цього технічного засобу, так і для визнання отриманих із його допомогою результатів доказами у кримінальному судочинстві, що вимагає надзвичайної професійності, етичного підходу та правової обережності: поліграф не є заміником досудового розслідування чи суду, а є лише інструментальним засобом діагностики психоемоційного стану особи.

Актуальність дослідження проблем застосування поліграфа у кримінальному провадженні та перспектив його унормування в сучасних реаліях воєнного сьогодення передусім визначається необхідністю зміни фокусу від теоретичних дискусій до реальної практичної реалізації та вирішення наявних правових, наукових і методологічних проблем його використання у виявленні, розкритті, розслідуванні, профілактиці кримінальних правопорушень, кадрових перевірок, експертному забезпеченні та судовому розгляді проваджень. У зв'язку з цим метою цього дослідження є аналіз сучасних викликів, що постають перед судово-експертною діяльністю у сфері застосування поліграфа, з'ясування ступеня готовності практикуючих юристів — слідчих, прокурорів, суддів та адвокатів — до його ефективного використання, а також визначення перспективних напрямів переходу поліграфа від засобу отримання орієнтовної інформації до повноцінного джерела процесуальних доказів у кримінальному провадженні України.

Сучасні тенденції застосування поліграфа у судово-експертній діяльності набувають свої специфіки. Зокрема, наразі в Україні спостерігається чергова хвиля зростання інтересу до застосування поліграфа, зумовлена комплексом взаємопов'язаних чинників [6, с. 267]. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації спричинила суттєву трансформацію злочинності та

актуалізувала потребу в розробці адекватних механізмів протидії у сфері безпеки й оборони держави. Євроінтеграційні процеси, своєю чергою, актуалізують упровадження сучасних наукових технологій з урахуванням позитивного міжнародного досвіду їх застосування. Зростання злочинності суттєво збільшило навантаження на слідчих та оперативних працівників, що зумовлює пошук дієвих методів виявлення й розкриття кримінальних правопорушень. Водночас загострилася потреба профілактики корупційних правопорушень та очищення державних і правоохоронних органів від осіб, схильних до їх вчинення, а також актуалізувалася необхідність захисту прав громадян, безпеки бізнесу та підприємницької діяльності.

На цьому тлі можна виокремити три стійкі тенденції розвитку досліджуваного напрямку. По-перше, відбувається інституціоналізація та легітимізація досліджень із застосуванням поліграфа: вони остаточно закріпилися в межах судової психологічної (психофізіологічної) експертизи, яка здійснюється науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції України, а також експертними службами Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань та Міністерства внутрішніх справ. По-друге, спостерігається поступова зміна судової доктрини: останні роки демонструють появу судових рішень, у яких висновки такої експертизи оцінюються судом у сукупності з іншими доказами та визнаються допустимими відповідно до ст. 84, 101 КПК України, що свідчить про поступове подолання категоричного скепсису щодо доказового значення таких висновків. По-третє, стабільно зростає запит на антикорупційний та кадровий скринінг: поліграф став невід'ємною складовою перевірок кандидатів на посади у новостворених антикорупційних і правоохоронних органах, що опосередковано підвищує рівень довіри до цього методу з боку як фахової спільноти, так і суспільства в цілому.

Специфіка застосування поліграфа у судовій експертизі полягає в тому, що така діяльність супроводжується певними

викликами та труднощами. Попри окреслені позитивні тенденції інституціоналізації та легітимізації, судово-експертна діяльність із застосуванням поліграфа в Україні станом на сьогодні стикається з комплексом системних викликів, що безпосередньо впливають на якість, обґрунтованість і доказове значення експертних висновків.

По-перше, зберігається невизначеність процесуального статусу висновку експерта, отриманого за результатами психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа: чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не містить прямої згадки поліграфа як засобу отримання доказів, що зумовлює неоднозначність його оцінки судами та ускладнює формування усталеної правозастосовної практики. По-друге, актуальною залишається проблема відсутності уніфікованої методології проведення судової психологічної (психофізіологічної) експертизи з використанням комп'ютерного поліграфа. Попри держреєстрацію Методики 14.1.84 (від 18.02.2015 р.), спостерігається розпорошеність методичних підходів між різними відомствами — науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції України, експертними службами СБУ, ДБР та МВС, що створює ризики розбіжностей в оцінці валідності та достовірності результатів дослідження. По-третє, гострою є проблема кадрового забезпечення: наявний дефіцит висококваліфікованих судових експертів-поліграфологів, відсутність єдиних національних стандартів їх сертифікації та акредитації, що не відповідає масштабу зростаючого попиту на такі експертизи в умовах воєнного стану та антикорупційних реформ [7, с. 80–85]. По-четверте, недостатньо врегульованими залишаються етичні аспекти проведення досліджень: межі допустимого втручання в психоемоційний стан особи, добровільність проходження тестування, гарантії дотримання прав людини під час експертизи потребують чіткішої нормативної фіксації. По-п'яте, відсутність єдиної державної програми та стратегії розвитку й запровадження поліграфа в судово-експертній діяльності на загальнодержавному рівні унеможливорює

системну координацію зусиль профільних відомств, наукових установ і професійних об'єднань поліграфологів.

Сукупна дія зазначених чинників формує суттєвий розрив між практичним запитом на застосування поліграфа в судово-експертній діяльності та рівнем його наукового, методичного й нормативного забезпечення, що підтверджується, зокрема, результатами проведеного нами емпіричного дослідження серед практикуючих слідчих, прокурорів та адвокатів [8, с. 147].

Важливим є врахування перспектив законодавчого врегулювання застосування поліграфа. Законодавче врегулювання використання поліграфа у кримінальному процесі сприятиме підвищенню передбачуваності судової практики, зміцненню довіри до результатів таких досліджень і приведенню національної системи доказування у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема практики Європейського суду з прав людини [9, с. 104]. Запровадження спеціальної норми, яка б визначала процесуальні межі, статус і вимоги до проведення поліграфологічних досліджень, забезпечить баланс між ефективністю кримінального переслідування та гарантіями прав людини, дозволить уникнути довільного тлумачення судами й слідчими органами, уніфікує підходи до оцінки результатів поліграфа та підвищить рівень наукової обґрунтованості судових рішень. У ширшому контексті така регламентація стане важливим кроком у напрямі модернізації кримінального процесуального доказування, інтеграції психологічних і технічних методів у межах законності, справедливості та верховенства права. Ключовою передумовою тут є забезпечення переходу поліграфа від статусу «орієнтовної інформації» до статусу «судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа» з чітко визначеними межами допустимості.

Законодавче визначення процесуального статусу поліграфа вбачається можливим двома шляхами: 1) прийняттям окремого закону, який дасть змогу на практичному рівні повноцінно використовувати результати поліграфологічного дослідження

спільно з іншими верифікованими інформаційними даними, особливо у сфері кримінального судочинства; 2) внесенням змін до кодифікованих нормативних актів України, зокрема до КПК України, шляхом підготовки окремої норми, яка б відображала правові основи застосування поліграфа та результатів проведених із його використанням досліджень.

Окремої уваги потребують невирішені термінологічно-методологічні проблеми поліграфології та методологічні питання, що ускладнюють як наукове осмислення, так і практичне застосування поліграфа. У сучасній поліграфології досі існує низка дискусійних питань щодо понятійно-категоріального апарату цієї науки. Серед них варто виокремити: юридичну невизначеність і різні тлумачення більшості базових понять — «орієнтуюча», «орієнтувальна» чи «доказова» інформація, «психофізіологічна» та/або «психологічна судова експертиза з використанням поліграфа», сутність поняття «поліграф» тощо; суперечності між Законом України «Про судову експертизу», Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та судово-експертних досліджень від 08.10.1998 р. і відомчими інструкціями про застосування поліграфа (МВС, ДБР, ДПС України та ін.) щодо визначення й уживання понять «поліграф», «підекспертна» та «піддослідна особа», «експерт-поліграфолог», «спеціаліст-поліграфолог», «фахівець-поліграфолог», «поліграфолог»; а також змішування та не завжди коректне вживання термінів «метод», «методика» й «методологія», «психофізіологічний метод», «психофізіологічна судова експертиза» та «психологічна судова експертиза».

Наявність зазначених термінологічних розбіжностей не є суто теоретичною проблемою: вона безпосередньо позначається на практиці призначення експертиз, формулюванні експертних завдань і, зрештою, на оцінці судом допустимості й обґрунтованості отриманих висновків, що додатково підкреслює актуальність законодавчої уніфікації.

У цьому контексті набувають теоретичної та практичної цінності результати емпіричного дослідження, зокрема опитування слідчих, прокурорів та адвокатів. З метою верифікації теоретичних положень та отримання емпіричних даних щодо реального стану готовності практикуючих юристів до застосування поліграфа авторами було проведено опитування слідчих, прокурорів та адвокатів. Дослідження здійснювалося Центром поліграфології, цифрової криміналістики та судових експертиз кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого під час Міжнародного форуму адвокатів «Поліграф у стратегії адвокатського захисту: від забезпечення гарантій прав особи до доказів у суді». Метою опитування визначено вдосконалення тактики залучення фахівців-поліграфологів до адвокатської діяльності на етапах досудового розслідування й судового розгляду, а також виявлення чинників, що стримують ширше застосування поліграфа у судово-експертній практиці. Респондентам, зокрема, було запропоновано оцінити власний рівень обізнаності зі змістом Методики проведення судових психологічних експертиз із використанням комп'ютерного поліграфа — 14.1.84 (держреєстрація від 18.02.2024 р.) за шкалою від 1 («зовсім не знайомий») до 5 («детально вивчив методику»), а також оцінити свою обізнаність щодо процесуального алгоритму залучення поліграфолога (подання клопотань, вибір експерта, постановка питань).

Отримані результати засвідчили критично низький рівень нормативно-методичної обізнаності практикуючих юристів: понад 70% опитаних оцінили власний рівень обізнаності зі змістом Методики 14.1.84 на 1–2 бали за п'ятибальною шкалою, тобто фактично не ознайомлені з її змістом. Кореспондуючою є ситуація й щодо обізнаності з процесуальним алгоритмом залучення поліграфолога: значна частина респондентів або орієнтується виключно в теорії, не маючи практичного досвіду його застосування, або прямо вказує на відсутність обізнаності й потребу в роз'ясненні відповідної юридичної процедури,

а частина опитаних прямо зазначила, що чинний КПК України не містить чіткого алгоритму дій адвоката у цій сфері.

Окремим блоком опитування було з'ясовано чинники, що, на думку респондентів, найбільше стримують широке застосування поліграфа в судовому розгляді. Відповіді розподілилися між чотирма групами чинників: інституційною — процесуальний консерватизм і скепсис із боку суддів та прокурорів щодо доказової цінності результатів дослідження; законодавчою — відсутність прямої згадки поліграфа як джерела доказів у КПК України; ресурсною — висока вартість проведення експертизи та дефіцит кваліфікованих державних експертів-поліграфологів; тактичною — ризик отримання результату, що суперечить обраній лінії захисту, який стримує адвокатів від ініціювання залучення фахівця навіть за наявності такої можливості.

Отриманий розподіл підтверджує тезу, обґрунтовану в попередніх розділах: стримування застосування поліграфа має комплексний характер і не зводиться виключно до законодавчих прогалин — істотну роль відіграють також інституційна недовіра, обмеженість ресурсного забезпечення та тактичні міркування сторони захисту. Таким чином, емпіричні дані підтверджують наявність суттєвого розриву між зростаючим практичним запитом на застосування поліграфа та рівнем нормативного, методичного й кадрового забезпечення цього напрямку судово-експертної діяльності, що потребує комплексного вирішення на законодавчому, освітньому та інституційному рівнях.

Таким чином, проведення дослідження засвідчує, що застосування поліграфа у судово-експертній діяльності України перебуває на етапі трансформації — від сприйняття його результатів як суто орієнтовної (оперативної) інформації до поступового визнання судово-психологічної (психофізіологічної) експертизи з використанням поліграфа джерелом процесуальних доказів. Цей рух підтверджується як інституціоналізацією відповідного напрямку експертної діяльності та появою судової практики, що визнає такі висновки допустимими відповідно до ст.

84, 101 КПК України, так і зростаючим практичним запитом на застосування поліграфа в умовах воєнного стану, антикорупційних реформ та євроінтеграційних процесів.

Водночас окреслені позитивні тенденції розвиваються на тлі системних викликів, що стримують повноцінну реалізацію потенціалу поліграфа в судово-експертній діяльності: невизначеність процесуального статусу висновку експерта, відсутність уніфікованої методології дослідження, дефіцит кваліфікованих кадрів, неврегульованість етичних аспектів проведення тестування та відсутність єдиної державної стратегії розвитку цього напрямку. Додатковим бар'єром виступають нерозв'язані термінологічно-методологічні проблеми поліграфології — насамперед юридична невизначеність базових понять та суперечності між профільним законодавством і відомчими інструкціями різних органів. Результати проведеного емпіричного дослідження надають цим теоретичним висновкам практичне підтвердження: понад 70% респондентів виявили критично низький рівень обізнаності як зі змістом Методики 14.1.84, так і з процесуальним алгоритмом залучення поліграфолога, а причини стримування застосування поліграфа охоплюють інституційні, законодавчі, ресурсні й тактичні чинники. Це свідчить, що проблема має комплексний, а не суто нормативний характер.

На підставі викладеного видається за доцільне:

- 1) законодавчо визначити процесуальний статус результатів дослідження з використанням поліграфа — шляхом прийняття окремого закону або внесення відповідної норми до КПК України, що закріпить перехід від статусу «орієнтовної інформації» до статусу «судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа» з чіткими межами допустимості;
- 2) уніфікувати понятійно-категоріальний апарат поліграфології на міжвідомчому рівні, усунувши суперечності між профільним законодавством і відомчими інструкціями МВС, ДБР, ДПС та інших органів;
- 3) розширити мережу кваліфікованих судових експертів-

поліграфологів і запровадити єдині національні стандарти їх підготовки, сертифікації та акредитації; 4) розробити й затвердити на державному рівні комплексну стратегію розвитку та впровадження поліграфа в судово-експертній діяльності; 5) організувати системне навчання слідчих, прокурорів та адвокатів з питань методології, стандартів і процесуального порядку застосування поліграфа, з огляду на виявлений дослідженням критично низький рівень їхньої обізнаності.

Реалізація зазначених заходів є необхідною передумовою остаточного переходу поліграфа від допоміжного засобу отримання орієнтовної інформації до самостійного, науково обґрунтованого й процесуально визначеного джерела доказів у кримінальному провадженні України.

Перелік джерел посилання:

1. Волобуєв А. Ф. Поліграф: техніко-криміналістичний засіб виявлення і фіксації доказів чи інструмент експертного дослідження. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 30 (2). С. 55–63.

2. Погорецький М. Використання поліграфа у доказуванні в кримінальних провадженнях: практика США, країн ЄС, ЄСПЛ та України. *Правові новели*. 2025. № 26. С. 318–335.

3. Застосування поліграфування у внутрішньослужбовій діяльності поліцейських та державних службовців : метод. рекомендації / авт.-упоряд.: М. С. Цуцкірідзе, О. В. Одерій, В. В. Бурлака та ін. Київ, 2023. 110 с.

4. Сергєєва Д. Б. Використання поліграфа під час допиту: процесуальні, криміналістичні й психологічні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 1-2. С. 83–102. <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/83-102>

5. Шевчук В. М. Психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа та їх доказове значення. Розвиток правової системи України в умовах сьогодення: матеріали

Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 4–5 трав. 2018 р.). Харків, 2018.
С. 106–109.

6. Орлова Т. А., Волобуєв І. Р. Сучасні можливості експертної технології використання поліграфа під час розслідування кримінальних правопорушень. *Київський часопис права*. 2024. № 1 (квіт.). С. 266–272. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2024.1.37>.

7. Морозова Т., Морозов О. Щодо стандарту професії «Поліграфолог». Сучасний досвід використання поліграфа у сфері національної безпеки і оборони України в умовах воєнних загроз: зб. матеріалів панел. дискусії : IX Харків. міжнар. юрид. форум, м. Харків, 26 верес. 2025 р.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, каф. криміналістики ; Нац. акад. прав. наук України ; Всеукр. асоц. поліграфологів [та ін.]. Харків : Право, 2025. С. 80–85.

8. Пілюков Ю. Суб'єкти застосування спеціальних поліграфологічних знань у кримінальних провадженнях. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. № 1. С. 140–146.

9. Погорєцький М. Проблеми використання поліграфа у кримінальному процесуальному доказуванні: зарубіжний досвід та українські реалії. Сучасний досвід використання поліграфа у сфері національної безпеки і оборони України в умовах воєнних загроз: зб. матеріалів панел. дискусії : IX Харків. міжнар. юрид. форум, м. Харків, 26 верес. 2025 р.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; Нац. акад. прав. наук України ; Всеукр. асоц. поліграфологів [та ін.]. Харків : Право, 2025. С. 99–106.